
három regény

(Burány Nándor: Összeroppanás, Csőd, Különszoba)

SZLOBODA JÁNOS

„E Cassius ott sovány, éhes színű:
Sokat tündök, s ily ember veszélyes...”
(Shakespeare—Vörösmarty:
Julius Caesar I. 2.)

Be kell vallanom, hogy Burány Nándorhoz zentaisága vezetett el. Amikor első regényét kezembe vettem (*Magunk próbaköve* című naplóját akkor még nem ismertem), azzal a várákozással lapoztam fel a könyvet, hogy vajon megtalálom-e benne az íróval közös gyermek- és ifjúkor képeit, embereit, eseményeit, a problémákat, kérdéseket, amelyek egyaránt kellett hogy foglalkoztassanak bennünket, mert ugyanonnan indultunk, és utunk első szakasza is ugyanazon a tájon át vezetett.

Az *Összeroppanás* nem az elvont „művészieskedés” pukkanó és sziporkázó rakétáinak üres tűzijátéka volt, mint szűkebb hazánk irodalmának nem egy terméke, hanem egy darab, teljes valóságában és véres nyersségében kimarkolt élet, amelyen gyönyörködni, szórakozni nemigen, de rágódni, töprengeni éppen úgy lehetett, mint ahogyan ez a sápadt, szőke fiatalember rágódhatott, töprenghetett azokon a döbbenetes tényeken és tapasztalatokon, amelyeknek alaktalan gomolygása, fenyegető halmozódása végül is íróvá tette, regénnyé jegecesedve ki tolla alatt.

Az író az események felszíne, a tájak, emberek felismerhető alakja, körvonalai alatt a bennük rejlő ellentmondások marcangoló tusakodását, önpusztító, idegeket és eszméket emésztő kételyeit is felfedte. Nem könnyű olvasmány, mert a mű szándékosan szaggatott szerkezeti felépítésén, az időbeli többsíkúságot megvalósító tudatos szerkesztésmódon túl az író indulatainak önkéntelenül feltörő megnyilvánulásai is, de ezenfelül még az olvasónak az az igénye, hogy a regény cselekményét, adatait állandóan a saját valóság-émlékeivel és élményeivel szembesítse, értelmének ítélőszéke elé vonja, maximális szellemi erőfeszítésre ösz-

tönöznek, sőt állandó emocionális feszültségben tartva, szakadatlan állásfoglalásra kényszerítenék.

A jugoszláviai magyar írók fiatalabb nemzedékének alkotásai között megjelenése idején az író szülővárosában az egyik legolvasottabb, legkeresettebb regény volt az *Összeroppanás*. Vajon mi lehet az, ami megmagyarázza a vékonyka, kis formátumú, mindössze százarmincöt oldalnyi terjedelmű kötet iránti — mondhatnánk — rendkívüli érdeklődést itt, nálunk, ahol az idősebb generáció irodalmi ízlése Mikszáthig és Gárdonyiig, vagy színházi síkon az operettig és vígjátékig, a fiatalabb nemzedéké Rejtőig és a vadnyugati filmekig jutott el? Mindössze csak annyi, hogy a huszonötézes lélekszámú kisváros széles, poros utcái, a gyepszéli viskók, a végtelen horizont szélén felsejlő tanyavilág, ami a regény cselekményének kerete, melyhez az író és főhősének emlékezete ezernyi gyökérszállal tapad, a gyermekkori emlékek tudatalatti homályából a regény jelenének felszínére emelve a szorongásokat, félelmeket, lelki traumákat, a fenőttkori deformációk sarjadozó korai csiráit, egyúttal a mi világunk is, olyan keret, melyben a mi életünk napjai is peregnek? Vagy hogy ezek az emlékek, amelyektől az író és a regényhős egyaránt nem tud megszabadulni, amelyeket nem lehet lerázni, mint egy rossz, lidérces álom gyötrő hangulatát, nem csak az író emlékei, hanem valamennyiünké, akik a nagy fordulat idején és az azt követő években itt élünk, a történelmi események izzó kohójában, kiszolgáltatva és védtelenül az elátkozott múlt és a forrongó jövő gigászi birkózásának közepete, riadtan és értetlenül szemlélve egy szörnyeteg eszme és egy monstrum-állam pusztulását, ugyanakkor rettegve a holnap bizonytalanságától, a csábító és egyben kétséges jövőtől, melynek bontakozó kontúrjait a kaotikus elképzelések, zűrzavaros mendemondák, ködös fantazmagóriák a még rejtélyesebb találgatások homályába burkolták?

Ha úgy lett volna, hogy Burány regényében az olvasókat csak a helytörténeti érdekességek ragadnák meg, csak azok az események, amelyeknek városunk lakói maguk is részesei, sőt szenvedő hősei voltak, hogy a regény kétségtelen olvasottságának egyetlen indítéka a helybeliek kíváncsisága lenne: vajon kit ismernek fel a regény szereplői közül, úgy semmi sem indokolná azokat az indulatokat, amelyeket a mű megjelenésekor kiváltott, s amelyeknek vetülete nyomot hagyott a vajdasági magyar sajtó hasábjain is. Tiszacsók — annak ellenére, hogy aki valaha is járt városunkban, az *Összeroppanás* sorainak olvasása után, akár ujjal rámutathat az ott leírt épületekre, utcákra — nem csak Zenta, a regény eseményei — noha egytől egyig szinte szó szerint megtörténtek — mégis tipikusak, jellemzőek egy meghatározott történelmi szituációra és etnikai környezetre. Tiszacsók — Vajdaság egész magyarlakta területe, Kocsis Mihály — az írón túl minden magyar értelmiségi, aki a nincstelen vagy csaknem nincstelen városszéli agrárproletárok soraiból érkező az újonnan alakuló rendben a múlt véres és marcangoló emlékei és a jelennek nagy ideálokat megcsúfoló, kicsinyes egyéni érdekek szolgálatában elkallódó eredményei között elveszíti az orientációt, homályos büntudattal magára vállalja a félelmet és a felelősséget mindazért, amit mások az ő és milliók nevében — elkövettek.

A regény indítása, mondhatnánk, karkai: „Egy éve már úgy érzed, hogy bármelyik nap, bármelyik pillanatban az utcán, a moziban, otthon és bárhol eltűnhetsz, egyszerűen elvisznek, lelőnek, elveszel, s nem leszel

többé, senki sem tudja majd, hová lettél, mi történt veled, senki sem keresi, merre, miért, mennyi időre tűntél el, mi történt veled, s ki követte el mindezt, mintha valakinek vagy valamilyen szervezetnek a kezében lennél, s egyszerűen ennek a rokonszenvétől, hangulatától függsz az életed . . .” — A karkai stílust, a látszólag nyugodt felszín alatt tátongó borzadályos mélységeket csak időnként elővillanó narratív hangot azonban Buránnynál hamarosan felváltja egy izgatott, az időket és nyelvtani személyeket váltogató, a jelenből a múltba átcsapó, majd visszatérő dikció, belső monológ, amely kiválóan alkalmas a lelki válság, a már szinte monomániás állapot festésére, de tükrözi az írónak a tárgy iránti szenvedélyes érdekltségét, sajátos elkötelezettségét is.

A cselekmény egyetlen őszi éjszakán játszódik le, és mégis éveket foglal magába a gyermekkor első, homályos emlékeitől a kamasz- és ifjúkor jellemformáló, világnézetet kikristályosító éveitől, amelyekben a zavaros idők ködgomolygása a végzetes iránytévésztésig, az orientáció elvesztéséig vezet, ami az érett férfiban az életet céltalanná, értelmetlenné és kínossá tevő büntudatot és rettegést termi meg. A karkai indítás ellenére azonban lényeges a különbség a *Per* és az *Összeroppanás* között: Burány hőse tudatosan kutatja az iránytévésztés eredőit, és azokat meg is leli saját és annak az etnikai csoportnak a múltjában, amelyhez tartozik. Az iránytévésztés tehát történelmi adottság és pszichikai alkat eredménye. Kocsis Mihály egyéni tragédiája egyben a közösség tragédiája is, amelynek történelmi vétségeivel és bűnhődésével a hős is azonosítja magát. Így válik Burány regénye Kocsis Mihály lélektani életrajzának leírásából egy történelmi kor könyörtelen őszinteségű és az önmarcangolásig kegyetlenül mindent feltáró krónikájává.

Mert Burány regénye nem más, mint egy izzig-vérig jó szándékú, de egyrészt a gyenge fizikai felépítettség és az introvertált lelki beállítottság miatt, másrészt az adott társadalmi valóság torzulásainak következtében talaját vesztett ember vívódásainak tükre, aki két világ határmezsgyéjén állva nem tud dönteni önmaga hovatartozásáról, és a kilátástalan belső vívódásban önmagát emészti fel. Az ideológiai konfliktust csak elmélyíti a szerencsétlen házasság és egy elvetélt, soha lánggra nem kapott szerelem, amely a magány csapdájába esett főhősben teljessé teszi a sehova sem tartozás fojtogató életérzését.

A másik párhuzam, amely önként kínálkozik az *Összeroppanás* kapcsán, a regény témabeli rokonsága Cseres Tibor *Hideg napok* című regényével. A kor és a leírt események azonosságán, illetve hasonlóságán felül azonban egészen más attitűd nyilvánul meg a két írónál. Minden elfogultság nélkül úgy érezzük, Burány magatartása, kiállása a bátrabb és becsületesebb, aki egyszerre kísérli meg a leszámolást saját népének végzetes történelmi tévedéseivel, és a győzők vagy azok nevében cselekvők kicsinyességében is rettenetes bosszúállásával, s a mindkét részről elpusztult ártatlan áldozatokért is felelősséget érez, mivel származásánál fogva az egyik, politikai hitvallásánál fogva a másik táborba tartozik.

Burány főhőse — aki talán magával az íróval is, de egészen bizonyosan a jugoszláviai magyar értelmiség egyedeinek egész sorával azonos — végül is nem találja meg a kiutat sem saját egyéni életének, sem a társadalomnak a konfliktusából. A regény végén a főhős — mintegy jelképesen — lakásának előszobájában marad — mert nem találja a kiutat, a „kulcsot”, kizárva önmaga életéből és a társadalomból, a közös-

ségből is. „Mindjárt — szólok is idegesen, mert nem találok a kulcsom, micsoda hülye szokás, sosem hagyom a zárban; megint csöngetnek türelmetlenül, hosszan. Ki az? — kérdem, de senki sem válaszol, az ajtóhoz lépek, fülelek, de nem hallok semmi neszt, kinézek a kukucskálón, nem áll ott senki, a kulcsot se találok...” — fejeződik be a regény.

Az író kérdezett, de a kérdésre nem adott választ. A kérdést azonban ki kellett mondani, hogy mi, az olvasók felelhessünk rá, és mindenki a maga egyéni módján, addig is, míg közösségünk egésze társadalmunk progresszív fejlődésével meg nem adja a végső, mindenkit egyaránt kielégítő és megnyugtató feleletet.

A mögöttünk álló csaknem másfél évszázadnyi irodalmi múlt adott néhány kimagasló alkotóművészt, kik városunk falai közül indultak művészi pályájuk távolba vesző útjaira, de az idegen tájak, friss benyomások újsága legtöbbször elnyomta lelkükben a békés bácskai táj halványuló képét, és az új otthonná vált környezet erősebb inspirációja tört fel az irodalmi megjelenítés művészi megnyilatkozásán át.

Irodalmi jelenünk a lepergett múltnál jóval több olyan alkotót tart nyilván, akik életútjának egy-egy állomását városunk jelenti, ám ez is inkább csak az életrajzi adatokból tűnik ki, mintsem az irodalmi alkotásokból. A couleur locale, amit még Szentelekyék az értékes művészi alkotás elengedhetetlen jegyeként tartottak nyilván, a közelmúltig holmiféle irodalmi tabu volt nálunk, és a provinciálistól való félelem valamiféle „fentebb stílt” és túlságosan is elvont „egyetemes” témák megragadását eredményezte, aminek elrettentő példáiból később még szólni szándékozom.

Burány Nándor egyik legnagyobb érdemének tartom, hogy akart és mert szakítani ezzel az irodalmunkat megmételvező babonával, meg merete mutatni az irodalmi kényeskedőknek, hogy lehet a ma társadalmának konkrét problémáiról is írni igényes szépirodalmi formában. Burány regényei éppen ezért modernebbek — és engedtessek meg — európaibbak a korábbi vajdasági irodalmi művek átlagánál, mert éppen abban követik a világirodalom legnagyobbjait, hogy egy kisváros kisembereinek problémáin és konfliktusain át nagyobb összefüggéseket is megláttatnak, az alapvető kérdésekre is rámutatnak.

Burány második regényében, a *Csődben* is Anteusként hajlik le a szülőföld termő porához, hogy a gyermekkori emlékek sivár mélyéből emelje ki a jelent meghatározó és magyarázó kezdeményeket. A *Csődben* azonban már levetkezi az előző regény kezdeti egyenetlenségeit, hangja töretlenebb, vonalvezetése átgondoltabb. Noha a regény cselekményének színhelye annyira konkrét, hogy azt bárki akár fel is keresheti, az alapvető konfliktus — a jelen apró érdekeinek összeütközése a jövő nagyobb, átfogóbb céljaival — már társadalmi valóságunk egyik súlyos és lényeges kérdésének taglalása. Az úgyszólván napi politikai aktualitást felvető mondanivaló mégsem válik szárazzá, művésziatlenné, mert azt finom érzékkel ellensúlyozza az íróra jellemző beható lélek-módszer, a főhős benső világának a tudat alatti mélységekig bocsátkozó boncolása.

Egyéni és közösségi sors — e két elem kapcsolódik egybe, és fonja egymást át meg át a regényben, mely a régmúlt, közelmúlt és a jelen hármasságának állandó variálásával, átjátszásával kapja meg sajátos ki-

fejezési formáját. Répás István egyéni tragédiája — családi életének csődjé — és társadalmi tevékenységének, alkotó szándékainak hajótörése a közvetlen környezet meg nem értésén, az egyéni önzés és rövidlátás zátonyán: ez a kettős pillér emeli a regény épületének belső architektúráját, amelyet a főhóssel szemben álló szereplők (a hűtlen feleségtől az ellene forduló munkatársakig) tesznek teljessé.

Az első regénnyel szemben határozott fejlődést mutató, már említett stílár és szerkesztési — tehát tisztán mesterségbeli — csiszolódáson túl jelentős tartalmi-szemléleti haladást is megfigyelhetünk Burány második regényében. Nevezetesen arról van itt szó, hogy az *Összeroppanás*-ban ábrázolt nemzetiségi kérdésen, az együtt élő nemzetek és nemzetiségek viszonyainak taglalásán túl — amely társadalmunknak és szűkebb pátriánknak nem lebecsülendő, de inkább a felszabadulás előtti és közvetlenül a felszabadulást követő időkben aktuális és azóta jórészt megnyugtatóan megoldott és az irodalom eszközeivel is ábrázolt és kiemelt problémáját képezi —, az író most gazdasági rendszerünk és ezáltal társadalmunk nem kevésbé érdekes és elgondolkodtató kulcskérdéseire irányítja figyelmünket: a forradalmi módon megváltozott termelési viszonyok és a termelőerők — különösen az „emberi faktor”, a közvetlen termelők — közötti ellentmondásra, vagyis a termelőerők lemaradására a termelési viszonyok mögött, ami a regény fő konfliktusának forrása.

A közvetlen termelők szerepeltetése, tudattartalmuk szembeállítás a főszereplőével: ez, ami a regény legfőbb mondanivalóját képezi. S ami az író különösen rokonszenvenné teszi, hogy noha van erkölcsi bátorsága megmutatni: közvetlen környezetünk, kisvárosaink munkásosztályának képzettsége, gondolkodásmódja a termelési viszonyok elért szintjéhez még nem zárkózott fel, a visszahúzó erők, a kishitűség, anyagiasság, maradiság még hatnak az emberek tudatában, de mindennek ellenére is a népből jött értelmiséginek ott a helye ezek mellett az emberek mellett, vállalnia kell őket olyanoknak, amilyenek, mert a meghátrálás, a megtorpanás, a belefáradás nemcsak az addigi eredmények összeomlását, hanem ezen túl a társadalmi talajtól, osztálytól elszakadó egyén erkölcsi vagy — mint a regényben — fizikai pusztulását eredményezi.

A termelési viszonyok gyors és az emberi tudat lassú fejlődése közötti ellentét — úgy érezzük —, társadalmunk, sőt az egész haladó világ egyik alapvető konfliktusa, s ezért rendkívüli fontosságúnak tartom ennek művészi ábrázolását, s noha az író még nem jut el a végső következtetések megfogalmazásáig, de az általa bemutatott mikrovilágban, mint csöppben a tenger, megtalálhatók egész társadalmunk további útjának, fejlődésének mindannyiunkat foglalkoztató és izgató kérdései.

Az *Összeroppanás* megjelenésétől a harmadik regényig, a *Különszobáig* aránylag nem hosszú periódus, mindössze négy év telt el. Ennyi idő általában csak lírikusoknál szokott lényegbevágó, az alkotói felfogást érintő, a stílár szerkesztésmódot gyökerében felforgató fordulatokat hozni. Inkább azt konstatálhatjuk — méghozzá nagyfokú örömmel és megelégedéssel —, hogy a kezdeti nyelvi-stílár és szerkesztésbeli egyenetlenségek, amelyek már a második regényben is jóval ritkábban fordulnak elő az eltelt időszakban, úgyszólván teljesen elsimultak, nivellálódtak, de ugyanakkor a mű ilyen szempontból sem vált feszessé, konvencionálissá. Az író megőrizte az emberi elkötelezettség szenvedélyes,

egészen kivételesen egyéni hangját, ami szavain és sorain akkor is átizzik, ha látszatra egészen hétköznapi dolgokról beszél. Mert ezek a „hétköznapi dolgok” a mondatok hőmpölygő ömlésében, a lélek üszkösödő sebeiből felbuggyanó áradásában — mely gyakran elsöpri a mondat-határok logikai és grammatikai akadályait is — valami önmagukon túlmutató általános értelmet nyernek, a „lényeg” összetevő részeinek szimbólumszerű hordozóivá válnak.

Az első és második regénnyel összehasonlítva, Burány eltávolodott a szülőváros „díszleteitől”, s élményanyagában sem az itthoni események, helytörténeti adatok dominálnak. Ugyanakkor, mivel az író a regény cselekményének építőköveit képező eseménytöredékeket különben is az általánosíthatóság mércéi alapján válogatja össze — különben is teljesen közömbös, hogy a helyrajzban és a leírt eseményekben Szabadka, Zenta, Újvidék vagy Vajdaság egyéb kis- és nagyvárosainak utcarészleteit, embereit és eseményeit véljük-e felismerni. Ezek az események megtörténtek, ha az író lapszéli jegyzetében ennek ellenkezőjét állítja is — méghozzá nem is egyszer, és nem is egy helyen. Sőt felettebb valószínű, hogy némely, az író által esetleg Újvidéken látott és tapasztalt visszásságban — mondjuk — egy-egy zombori vagy zrenjanini olvasó is saját városának helyi viszonyaira vagy eseményeire ismer. Mondanunk sem kell talán, hogy a stiláris vagy regényszerkezetbeli eredmények iránt egészen közömbös, „képzetlen” olvasó éppen ebben keresi az olvasás értelmét. Ennek ellenére Buránynál ezek a részletek nem a helyi aktualitások öncélú vagy az átlagolvasó kétes értékű kegyeinek esetleges megnyerését célzó „fogások”, hiszen ezeknek a helyi eseményeknek felsorakoztatása — mint később erre még részletesebben is kitérek — az esetek túlnyomó többségében szerkezeti szempontból jól időzített, és ha a cselekmény előbbrevitelében nem is, de a regényalakok állásfoglalásának alakulásában és jellemzésében annál funkcionálisabb jelentőségű.

Végül is: ha Burány térben el is távolodik első regényeinek színhelyétől, lényegében mégis annak közelében marad, sőt mi több: egyre közeledik hozzá, hiszen az ábrázolt események megdőbentően és a kiadói procedúra ismeretében mondhatjuk: egészen hihetetlenül aktuálisak, szinte az újsághírek időszerűségével hatnak. Ezenfelül a térbeli távolodás is csupán látszólagos, hisz a lényegre törő meglátások általánosíthatósága folytán az író egyre mélyebbre ássa magát társadalmi problémáink elemző feltárásába, és a periferikus kérdések helyett mindinkább a társadalmi lét ellentmondásainak központi problematikájába mélyed. S tegyük mindjárt hozzá: a legfájóbb és legkényesebb jelenségeket sem kerüli meg. Sőt: mintha valami önkínzó szenvedély vezetné, akaraterejének teljes megfeszítésével kényszeríti magát, hogy felfedje a deformáltságok gócait az emberi tudatban és a társadalmi viszonyokban egyaránt. Hogy kimondja mindazt, amiről sokan óvatosan hallgatnak, vagy diplomatikusan köntörfalaznak. Sorolja, sorakoztatja mindazt, ami tudomására jutott a valósággal való érintkezés különféle csatornáin, semmit nem tud elfogadni, nem tud elfeledni, ki kell hogy beszélje, írja magából, hogy megszabadulhasson tőle. Burány magatartása ezen a ponton emlékeztet azoknak a neurotikusoknak a viselkedésére, akik vélt vagy valóságos sérelmeiket órákig tartó monológban képesek végeláthatatlan egymásutánban sorakoztatni, ellenállhatatlan belső kényszertől

úzza. Csakhogy Burány nem saját sérelmeit, hanem a közösséget ért sérelmeket sorakoztatja fel olyan megdöbbenéssel és szenvedéllyel, mintha azok őt magát érték volna. Vagy mintha már nem is tudna e két dolog: egyéni és közösségi között különbséget tenni. Valami ellenálthatatlan erő hajtja, hogy tiltakozzék, protestáljon, ágáljon is ha kell — minden jelenség és minden megnyilatkozás ellen, amit mások talán egyetlen bosszús vállrándítással vennének tudomásul, az „ügyeskedés”, sőt „élelmeség”, vagy esetleg a „reálpolitika” kategóriájába sorolva. Burány érzi, hogy a hétköznapi emberben éppen ezek a „mellékes apróságok” ingathatják meg leginkább a társadalmi igazságosságba vagy akár a szocialista fejlődésbe, a forradalmi vívmányok értékébe és maradandóságába vetett hitet és bizalmat, azért hadakozik ilyen átfűtött szenvedélyességgel a „ferdeségek” és „lazaságok” ellen. Burány már-már zolai módszerekkel kiált j'accuse-t a szocializmus eszméinek kufarai és lejáratói ellen, és nem csupán a maga nevében. Mindannyiunk helyett tiltakozik. Azok helyett is, akik „jobbnak látják” a meglapulást, a hallgatást, noha ökölbe szorul a markuk, szóra nyílik a szájuk. S bár kissé ósdinak hat a kifejezés, mégis hadd írjam le: Burány tollát a háborgó lelkiismeret vezeti.

A *Különszoba* szüzséje egyébként meglehetősen szikár. Úgyszólván egy elbeszélésre való.

Silberman főorvost karácsony estjén telefonon utasítja a kórház igazgatója, hogy pihenőjét megszakítva siessen egy kórházi ápolásra szoruló beteg — aki egyébként magas beosztású „funkcionárius” — felvételét elintézni. A kórházi ápolat kezelése idején különféle kiváltságokra tart igényt, s azokat rendre meg is kapja. Silberman úgy véli, orvosi és emberi kötelessége tiltakozni a kivételezett bánásmód ellen, de kényelemszeretetből, megalkuvásból a cselekvést másnak engedi át, majd a döntő pillanatban gyáván meghátrálva megtagadja önmaga tiltakozását is — emberségének utolsó manifesztációját. Ennek a szegényes történetnek zsinórjára fűzi fel az író az apró, anekdotikusan előadott (bár egyáltalán nem humoros) eseményeket és az emberi jellemek (helyesebben: antijellemek) egész sorát. Ezt az egyszerűséget pótolja azután az idő játékaival. A keret, amelyben Burány regényhősei rendszerint végigélik életük egy hosszabb periódusát — a *Különszobában* végtelenül beszűkül. Míg korábbi regényeiben a belső monológ, a múlt átélésének határpontjai egy utazás vagy a műtetre való várakozás időtartama voltak, addig ebben a regényben csupán a tv által közvetített kvíz-műsor néhány negyed-órása. Már-már úgy érezzük, hogy az írónak nincs is szüksége időbeliségre. A „mikroesemények” időtől függetlenül peregnek, követik egymást, s éppen ezzel a „dimenzióvesztéssel” méreteik is eltolódnak a végtelen síkjában, mintegy lényegtelenből lényegessé válnak jelképszerű értelmet nyernek.

Az események megdöbbenően aktuálisak: az apró, de annál elkeseredettebb csatározások a kórházi illetmény szabályzat körül, a halálos balesetet okozó ittas vezető „kéz kezet mos” alapon történő „megmentése” az igazságszolgáltatás sújtó pallosától, az annak idején a sajtóban is nagy port felvert szabadkai „abortusz-ügy”, a Palicsi-tó szanációs terve, a műemlékvédelem aktuális problémái, a szülésznők lelkiismeretlen pénzéhsége stb., de inkább hírlapi cikkbe, mint regénybe kívánkoznak. Burány mégis úgy tudja csoportosítani ezeket, hogy éppen jelentéktelenség-

gükkel példázzák a „mennység minőségbe való átcsapásának” tételét. A regény lényege mégis: a címadó „különszoba”. Nemcsak központi volta, de szimbólumszerűsége miatt is. A különszoba egyértelműen a kiváltságos helyzetet jelképez. Méghozzá olyan egyén élvezi a különszoba kiváltságát a túlsúfolt kórházi osztályon, aki személyesen is a kiváltságok megszüntetéséért vívott harcra tette fel az életét. S noha a regényben alakja mindössze kétszer szerepel (a kórházban való jelentkezőkor és az ellene írt levél taglalása végett összehívott gyűlésen), egy-egy pillanatra úgy tűnik: ő a főszereplő, a központi probléma hordozója. Körötte dül a harc mint hajdan Hektor holtteste körül. Csakhogy Lav a regényben már nem tesz semmit, legfeljebb érte vagy ellene tesznek. A valódi központi szereplő Silberman főorvos, akinek állásfoglalására poentírozódott az egész regény. A mellékszereplők: Szentmiklósi, a kórház igazgatója, Kardos iskolaigazgató, Dejcs stb., mindannyian Silberman lehetséges viselkedési formáit példázzák. A főszereplőnek ezek közül a megoldások közül kell választania: a Szentmiklósi által megszemélyesített megalkuvás és egyéni karrier, a Kardos képviselte megtörés, az alkoholba és a csíp-csup kedvtelésekbe való menekülés, vagy a Dejcs által példázott kiállás között. Silberman „választása” és általában a megalkuvás kérdése az igazi téma, a „kiváltságok” kérdése egyelőre csak háttér és indíték.

Más lapra tartozik, hogy a főhős végső állásfoglalása nem túlságosan váratlan fordulat eredményeképpen következik-e be, vajon lélektanilag indokolt cselekedetként lehet-e felfognunk. Hiszen Silberman — mondhatni — az egész regényen át a „nagy leszámolásra” készül, s aztán egészen váratlanul felfogásával, nézeteivel ellentétes dologra szánja el magát. Csakhogy véleményünk szerint ez a „váratlan fordulat” nagyon is jól előkészített. S ezt az előkészítést a regény második síkja: Silberman magánélete képviseli. A „főhős” az egész regényen át mást sem tesz, mint készül a „nagy leszámolásra”, arra, hogy végre szembeszálljon a saját meghunyászkodásával. Háborog a tapasztalt igazságtalanságok és féligazságok ellen. Lázadozik és ostoroz. Me mindig csak akkor és ott, ahol a lázadás nem jár nagyobb kockázattal. A végső összecsapást egyre halogatja, míg végül is a döntő pillanatban gyáván meghátrál. Ennek a társadalmi magatartásnak a vetülete az orvos magánéletében is jól kivehető. Tipikus kispolgári szemléletet tükröz, de egyben talán azt is példázza, hogy a kispolgári erkölcs kategorikus imperatívusai (persze, csak elméletben) nem is esnek olyan távol a proletárerkölcs normáitól: a lényeges különbség a cselekvésben van. Nevezetesen ott, ahol a kispolgár csupán mélységes erkölcsi megvetésével sújtja az antihumánus, a társadalomellenes, az „örök igazságosság” imaginárius álomképeként a semmiben lebegő elképzeléseivel ellentétes magatartást és cselekvést, míg az igazi forradalmár nemcsak deklarativé, hanem tetteivel is szembeszáll mindazzal, ami a társadalmi haladást hátraveti. Silbermannal sem az a baj (s ó, hányan vannak — vagy ha így jobban tetszik: hányan vagyunk ilyen silbermanok!), hogy rosszul viszonyul a jelenhez. Élesen látja a hibákat, helyesen is rezonál önmagában az eseményekre. Tudja, mit kellene tennie, csakhogy a cselekvésig már nem jut el. De nem is juthat, hiszen társadalmi léte (ő is egyike a privilegizáltaknak, ha nem is jár neki különszoba!) kispolgárrá determinálja, s nem szabadulhat meg ennek az életformának korlátaitól.

Ennek a társadalmi létnek az aláhúzására, kiemelésére használja fel Burány a főorvos életének néhány meglehetősen naturalisztikusan festett epizódját, amelyek kissé megbontják a regény stílusegységét. Az orvos szexuális élményének leírása szemmel láthatóan a liberalista korszakban oly sajnálatos módon a társadalom hallgatólagos beleegyezésével, sőt asszisztálásával elterjedt pornográf sajtó lapjairól vett idézetek szöveghű másolata. Persze, azért már Burány hibáztatható a legkevésbé, hogy a valóság hiteles ábrázolására való törekvésében ezt a „beléndekvirágot” is odamarkolta a fentebb már felsorolt elszomorító tények tarka csokrába. Hiszen kórtünet ez is, akár a többi, s a gyógyító orvoslás felelősségteljes feladatának első lépése a tünetek pontos észlelése a helyes diagnózis megállapítása végett.

Végül, hogy visszatérjünk egy már előbb felvetett problémához: Lav története a háttérben marad. Mélységes meggyőződésünk, hogy nemcsak minket izgat a felvetett kérdés: hogyan lett az elszánt harcosból kényeskedő, saját „polgári” jólétét és kényelmét féltő „kiváltságos”. A probléma nagyon is időszerű. Bízunk benne, hogy a Lavról szóló új regény írója is Burány Nándor lesz, hiszen íróink közül, úgy látszik, ő szánta rá magát leginkább valóságunk teljes és leplezetlen ábrázolására.

S a „lavok” lélektanának elemző bemutatására annál is nagyobb szükség lenne, mivel a „forradalmárok lavvá válása” ma sem meghaladott veszély. Lavot ugyanis a regény befejező részében leváltják, de Burány nem hallgathatja el mindannyiunk nagyon is indokolt aggodalmát: a helyére állók a közösség bizalmából kapott beosztásukat nem a különbszoba kilincsenek tekintik-e majd?

*

Áttekintettük Burány Nándor három regényét. Szándékosan nem esett itt szó a *Magunk próbakövéről*, sem az író által a két világháború közötti munkássajtból közreadott szövegválogatásról. Egyrészt azért, mert nem tartoznak a regény kategóriájába, s így a felvett témán kívül esnek, nem lévén céloom — s korainak is tartom — az író eddigi teljes pályaképének felvázolását. Másrészt mégsem hagyhatom megemlítés nélkül e két művet, mivel az előbbi jóvoltából Burány alkotói módszerébe vehetünk egy pillantást, nevezetesen jól megfigyelhetjük, hogy mit köszönhet a regényírói műhely a riporter jegyzetfüzetnek. Ha szabad ezzel a hasonlattal élnem: az *Egy aktivista naplója* az épületanyag, a téglarakás, a keresztül-kasul heverő gerendák rendezetlen halmaza, a három regény a három kész épület. Méghozzá igen gondos architektúrával, mérnöki pontossággal, de minden feszesség, erőszakoltság nélkül felépített épület. A szerkesztettség és spontaneitás látszólagos ellentmondását ugyanis a forró emberi indulat, a sorokon átsütő — jobb szót nem tudok rá — érdekelttség oldja fel, az a szenvedély, amely érezteti az olvasóval, hogy az írónak nem közömbös a tárgya, véresen komolyan veszi, amiről ír. S lehet, hogy egy hidegebb, megfontoltabb hozzáállás kerekkebb mondatokat, csiszoltabb stílust, talán kevesebb feleslegesnek tűnő részletet eredményezett volna, de íróját aligha tehetné volna rokonszenvesebbé, emberibbé.

Három regény csak kivételes esetben lehet teljes írói életmű. Regényíróról lévén szó Burány esetében a negyvenes évek alig elért határa

azt a reményt kelti bennünk, hogy ezek csupán egy gazdag írói opus kezdő akkordjai lesznek. Erre enged következtetni az újabb anyaggyűjtő munka is, munkásmozgalmunk régmúlt hétköznapjainak kutatása, amelynek adataiból talán ismét egy regény nyersanyaga válik, az emberi áldozatvállalás, bátorság, kiállás példázataként, hiszen ezt kutatja az író a régi, elsárgult újságlapok néma és mégis oly beszédes vallomásaiban.

Burány vitathatatlan érdeme, hogy egyszerre tudott formájában modern és tartalmában aktuális lenni, hogy nem tévesztette szem elől Szentelekynek (akire mostanában annyit és olyan kevés mélyebb megértéssel szoktunk hivatkozni) következő sorait: „Nekünk is vallani és vállalni kell sorsunkat, problémáinkat, és úgy kell hirdetnünk igazságunkat, mint ahogy azt a múlt írástudói tették. A mi feladatunk nem lehet szórakoztatás, mutatványos bűvészkedés, a csepürágók könnyelmű bohóckodása — ez különben sem volt soha a művészet célja . . .” S ehhez hadd tegyük hozzá, hogy a két világháború közötti „kisebbségi író” felelősségénél a jugoszláviai szocialista magyar író felelőssége sem csekélyebb, sőt hatványozottabb. Neki fokozottan „hittel, mélyen átértett és fel-feltörő igazságérzettel lehet és szabad írnia, vallania és vállalnia az igazságot”.

Buráynak — úgy érezzük — sikerült bizonyos szintézist teremtenie a valóságos környezetünk kulisszái között játszódó, de művészileg szimp-lább, eszközeiben egyszerűbb, jellemzésében kevésbé árnyalt, szerkezetében határozott lazaságot mutató regényeink és a valóságot általánosabb és áttételesebb formában ábrázoló, de esztétikailag és gondolatilag igényesebb alkotások között. Különösen két utóbbi regényében a többsíkű-ság, a jellemelek árnyaltsága, a felvetett társadalmi problémák mélysége és lényeges volta annak a reményünknek nyújt tápot, hogy regényírásunk megtalálta önmaga lehetőségeinek és társadalmi szerepének éltető talaját. S noha — az igazság és tárgyilagosság kedvéért ezt is meg kell állapítanunk — egészében szemlélve még távol van attól, hogy megköze-lítse a világirodalom vagy akár csak az egyetemes magyar irodalom epi-kai eredményeinek csúcsait, de egyre közelebb kerül saját olvasóközön-ségének mindinkább bővülő és érdeklődőbbé, érdekelttebbé váló tömegeihez, az irodalommal szemben támasztott — jogos — társadalmi igényekhez. S ez — ha nem is jelentősebb — de számunkra és irodalmunk számára gyakorlatilag mindenesetre fontosabb eredmény, s talán egyben előkészület, erőgyűjtés és -felhalmozás ama bizonyos csúcok megostromlására.